

ДЕТЕ ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ И АУТОНОМИЈЕ: ПРОТЕКЦИОНИЗАМ ИЛИ ЛИБЕРАЦИОНИЗАМ?

Анстракт У раду су приказана два супротстављена становишта када је реч о партиципацији и развоју детета, као и о начину на који треба подржавати развој деце како би то било у њиховом најбољем интересу. Протекционисти, с једне стране, на дете гледају као на пасивни објекат бриге и заштите одраслих и децу третирају у складу са том сликом (заштита, контрола и маргинализација). Либерационисти, с друге стране, сматрају да је дете субјекат развоја, односно активни учесник у сопственом развоју. Право на партиципацију онако како је дефинисано у Конвенцији о правима детета и његове развојнопсихолошке импликације представљају област око које се воде жучне расправе заступника оба правца. У раду су приказани најчешћи аргументи које протекционисти истичу противећи се идеји партиципације, а који се зајимљају на слици о детету као пројекту за будућност које је некомпетентно и које због тога треба (пре)заштитити. Ти аргументи су критички размотрени са становишта развојнопсихолошких сазнања о детету и улози одраслих у подстицању развоја деце. У том смислу партиципација деце је неопходан услов стицања важних компетенција за живот и она представља не само основну потребу детета, већ и важан механизам који подстиче и подржава његов развој.

Кључне речи: партиципација, (про)активно дете, либерационисти, протекционисти, развој детета.

THE CHILD BETWEEN PROTECTION AND AUTONOMY: PROTECTIONISM OR LIBERALIZATION?

Abstract The paper presents two opposite viewpoints when it comes to the idea about the participation and development of the child, and the way child development should be supported in their best interest. The protectionists, on the one hand, see the child as a passive object of the adults' worry and protection and treat children in accordance with such a picture (protection, control, and marginalization). The liberationists, on the other hand, hold that the child is the subject of development, i.e. active participant in its own development. The right to participate, as defined in the Convention of Children's Rights and its developmental psychological implications is the field of fervent discussions of the representatives of both lines of thinking. The paper cites the most frequently used arguments that the protectionists stress when they oppose the idea of participation, based on the view of the child as a project for the future, that the child is incompetent and therefore should be (over)protected. These arguments are analyzed from the

standpoint of modern insights of developmental psychology about the child and the role of adults in stimulating child development. In this sense, the participation of the child is a necessary condition for the acquisition of the competencies important for life, and it is not only a basic need of the child but also an important mechanism that supports and stimulates the child's development.

Keywords: *participation (pro)active child, liberationists, protectionists, child development.*

РЕБЕНОК МЕЖДУ ЗАЩИТОЙ И АВТОНОМИЕЙ: ПРОТЕКЦИОНИЗМ ИЛИ ЛИБЕРАЦИОНИЗМ?

Резюме *В статье представлены противоположные точки зрения об участии и развитии ребенка, а также способы поддержки в развитии детей. Протекционисты, с одной стороны, смотрят на ребенка как на пассивный объект заботы и защиты взрослых, а детей воспитывают в соответствии с этим взглядом (защита, контроль, маргинализация). Либерационисты, с другой стороны, считают ребенка субъектом процесса развития, активно участвующего в собственном развитии. Право на участие, согласно Конвенции о правах ребенка и его возрастано-психологические импликации, представляют собой область, о которой ведутся ожесточенные дискуссии между сторонниками этих направлений. В данной статье представлены наиболее распространенные аргументы протекционистов - противников идеи участия, которые основаны на образе ребенка как проекта о будущем, некомпетентного и, следовательно, нуждающегося в защите. Эти аргументы критически рассматриваются с точки зрения возрастано-психологических знаний о детях, и роли взрослых в процессе развития и формирования детей. В этом случае участие детей является необходимым условием для приобретения важных для повседневной жизни компетенций. Участие является не только основной потребностью ребенка, но и важным механизмом, который стимулирует и поддерживает его развитие.*

Ключевые слова: *партиципация, (про) активный ребенок, развитие ребенка, протекционисты, либерационисты.*

Уводна разматрања

Идеја о детету као о субјекту, активном учеснику у процесу свог развоја који активно осмишљава свет око себе и односе у њему (дете као креатор значења, према: Bruner & Haste, 1987) налази се у основи већине доминантних развојно-психолошких теорија. Партиципација деце се у овим теоријама посматра и као капацитет са којим дете долази на свет, основна потреба детета која се задовољава кроз различите облике социјалне интеракције и као основни механизам који подстиче и подржава развој детета (вођена партиципација, Rogoff, 1990; Vigotski 1983). Развојни потенцијал и значај идеје о детету као активном учеснику у сопственом развоју представља основу права на партиципацију, онако како је оно дефинисано

у Конвенцији о правима детета¹: Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се тичу, у складу са узрастом и развојним могућностима. Међутим, иако се то право по први пут деци гарантује једним међународним документом, сама идеја о значају дечје партиципације и схватање детета као компетентног и активног друштвеног актера који има право на изражавање мишљења није нова. Крајем XIX века јавља се *Покрет за бригу и заштиту деце*, као и први заговорници права детета, као што су Жан Вал (Jean Valles) у Француској и Кеит Даглас Вигин (Кате Douglas Wiggin) у Америци, чије су идеје биле веома напредне, поготово у односу на време у ком су настајале (према: Freeman, 1997). Вигинова је била оштра противница телесног кажњавања деце и залагала се за права деце да буду активни учесници у свету који их окружује. Право деце да буду питана и да активно учествују у доношењу одлука које се тичу различитих области њиховог живота наводи и Елен Кеј (Ellen Key), једна од оснивача *Покрета за ново образовање*, која се залагала и за формирање стандарда у образовању у чијем ће формулисању учествовати и деца. У радовима пољског лекара Јануша Корчака (Janusz Korczak), осим права на партиципацију/самоодређење (право детета да изрази своја осећања и мишљење, да пита, као и право да се не изрази уколико не жели), препознајемо и зачетке оних права која ће много касније бити дефинисана Конвенцијом. Тако, рецимо, Корчак говори о *праву детета да има своје тајне и личне ствари* (право на приватност), затим о *праву детета да буде своје и праву на садашњи тренутак*, који он образлаже на следећи начин: „Деца нису људи сутрашњице, већ данашњице. Дете живи сада и овде. Оно има вредност као појединац сада и овде. Када о детету мислимо као о ембриону грађанина, губимо из вида важне године његовог *сада и овде* постојања.“ (према: Veerman, 1992: 92).

Право на садашњи тренутак, како га је Корчак дефинисао, представља окосницу идеје о партиципацији. Дете није *пројекат за будућност*, будући одрасли, које се у складу с тим дефинише углавном префиксом *не* (незрело, некомпетентно, несамостално, неодговорно биће), већ се о детету размишља „сада и овде“, тј. на дете се гледа у односу на то шта може да понуди у конкретном, садашњем тренутку. На тај начин се дете опажа као (про)активно биће, које је у сваком развојном тренутку компетентно (у складу с узрастом и развојним могућностима) да активно учествује у процесу социјалне интеракције.

Идеја о партиципацији дели оне који се баве развојем и правима детета на *протекционисте* и *либерационисте*. Протекционисти сматрају да, у циљу оптималног развоја, деци треба ускратити право на самоодређење. Децу треба „заштитити од њих самих“, тј. од могућности да услед своје незрелости и некомпетентности донесу одлуке које могу угрозити њихов даљи развој. Одрасла особа је главни повереник за сва питања која се тичу деце, и тај патерналистички став се објашњава чињеницом да деца немају капацитете да одлучују, тако да ту улогу треба да пре-

¹ [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf)

узму одрасли. Приликом доношења одлука које се тичу деце, одрасли треба да се руководе најбољим интересом, али не детета сада и овде, већ детета које ће поста-ти одрасла особа, и да одлуке доносе са становишта тог будућег одраслог (Archard, 2004). Став да деца не треба да имају иста права као одрасли протекционисти образлажу често на веома екстреман начин, нпр. речима да је „давање незрелом детету истих права као одраслој особи једнако отпуштању душевног болесника из болнице, без обезбеђивања даље бриге о њему“ (Purdy, 1992: 217).

Насупрот протекционистима, *либерационисти* сматрају да деца треба да имају иста права као и одрасли и да је право на самоодређење једно од основних права деце. Иако се идеје либерациониста препознају и у радовима раних заговорника права детета, оне су свој пуни израз добиле седамдесетих година XX века, када се јавља *Покрет за ослобађање детета* чији су најпознатији представници Џон Холт (John Holt) и Ричард Фарсон (Richard Farson). Као најзначајније право детета, Фарсон издваја *право на самоодређење*, тј. право детета да буде питано, као и да учествује у одлукама које га се непосредно тичу, које је, по њему, извор и основа за сва друга права (Farson, 1974). Према Фарсону, права која важе за одрасле треба да важе и за децу. Узраст не сме да буде мерило за давање/ускраћивање права деци, јер „као што не одузимамо право старим људима због година, тако не смемо да ускраћујемо права деци само на основу њиховог узраста“ (Farson, 1974, стр. 31). Иако је Покрет за ослобођење детета имао много критичара, пре свега због идеја које су биле оцењене као превише либералне и у нескладу са најбољим интересом деце (попут идеја да дете треба да има право на сексуалну слободу, економску и политичку моћ, право да ради и има сопствену имовину и сл.), многи аутори сматрају да су либерационисти покренули значајна питања у вези са сликом о детету и његовим правима: На основу чега неко људско биће може да добије моћ над другим људским бићем? Ко треба да буде обухваћен појмом једнакост? Колико зрео неко мора да буде да би доносио одлуке? Да ли је узраст критеријум за добијање аутономије? (Mnookin, 1978). Важност Покрета за ослобођење детета је у томе што је први указао на проблем дискриминације деце, као и на значај њихове аутономије. На тај начин је постало јасно колико је танка граница између заштите деце и аутономије: дете које није заштићено неће бити у могућности да ужива аутономију, а с друге стране, недостатак аутономије доводи и до неадекватне заштите детета, пошто у тој ситуацији дете своди само на пасивни објекат интервенције (Freeman, 1997). Сва друга права од деце захтевају и подразумевају њихову пасивну улогу, једино право на самоодређење захтева (про)активно дете које је компетентно да доноси одлуке у своје име. Либерационисти полазе од идеје да су деца компетентна и да је једини начин да се развију у зрелу и одговорну особу тај да им се омогући увежбавање те одговорности од самог почетка. Заговорници либерационизма се међусобно разликују у погледу схватања значаја који треба придавати дечјим компетенцијама: на једној страни су они који сматрају да компетенције детета нису битне и пресудне у процесу давања деци права на самоодређење, док су на другој страни модернија схватања по којима су компетенције битан фактор у том процесу, али не

и пресудан, пошто деца могу да „позајме“ компетенције од других (одраслих) да би то право осигурала (према: Archard, 2004). На тај начин би одрасла особа постала заступник и саветник у ситуацијама у којима одлука треба да се донесе.

Аргументи које протекционисти користе да одбране своје становиште и укажу на неодрживост идеја либерациониста, иако бројни, могу да се сведу на неколико кључних који се тичу слике о детету као о *пројекту за будућност*, (не) компетентности деце и неопходности да се деца (што дуже могуће) штите.

Аргумент 1: Право на партиципацију ће оптеретити децу и ускратити им право на безбрижно детињство

Овај аргумент је често присутан у расправама између протекциониста и либерациониста, иако Конвенција не намеће обавезу деци да партиципирају по сваку цену, већ им само даје могућност да то чине (један од основних принципа партиципације је добровољно учествовање деце). Наведени аргумент произилази из романтизиране визије детињства, као заштићеног и безбрижног периода живота које треба продужити што је могуће више, да се деца не би оптерећивала проблемима које одраслост са собом носи (Lansdown, 2001). Та слика о детињству не само да укида детету право да буде схваћено озбиљно и да се његов глас чује, већ не одговара ни стварности. Наиме, једна трећина деце у свету живи своје детињство у тешким условима, деца радници су све бројнија категорија деце, деца су суочена са бројним проблемима и треба да буду оснажена да учествују у побољшању свог положаја. Чак и у земљама високог стандарда у којима већина деце није суочена са проблемима опстанка, детињство није безбрижна категорија. Заборавља се школовање које од детета захтева ангажман који се не може назвати лаганим и безбрижним, као и низ свакодневних, обичних (са становишта одраслих) ситуација у којима су деца суочена са проблемима које треба да решавају (проблеми са вршњацима, са браћом/сестрама, са родитељима, наставницима и другим важним одраслима, и сл.) и у којима се од деце тражи да се договарају, преговарају и проналазе разне конструктивне начине решавања тих проблема. Овим аргументом се заборавља такође и важна потреба деце да буду уважена и видљива у животима одраслих, што су веома јасно изразила деца из организације *Children's Express*: „*Можете да тражите да чујете мишљење деце о свему, јер она су део друштва. Она су директно укључена у разне области, као нпр. образовање али никада о њима нису питана*“ („Kids These Days...“, 1999: 136). Деца из ове организације посебно истичу потребу да се уваже њихови ставови и њихов поглед на свет, тако да, коментаришући новинске чланке у којима се говори о талентованој деци, један дечак из групе каже: „*Волео бих да покушате са схватите нашу тачку гледишта и да пишете о ономе што ми видимо као успех, а не само да нас мерите својим аршинима*“ („Kids These Days...“, 1999: 128). Дете је део друштва и има право да се његово мишљење чује, као и да се то мишљење не тумачи са позиције одрасле особе, већ да се сагледа из перспективе детета и онога што дете види као важно за сопствено одрастање и добробит.

Аргумент 2: Деца нису довољно компетентна/зрела да учествују у доношењу одлука и да предузимају акције

Овај аргумент најчешће користе они који се противе идеји о дечјој партиципацији. У основи тог аргумента је идеја о некомплетном, недовршеном, незрелом детету које је у процесу развоја и које је управо због тога некомпетентно за било који облик учествовања у процесу одлучивања. Идеја о незрелости детињства је кључни аргумент који се користи приликом покушаја да се идеја партиципације имплементира, она прожима све остале аргументе, а своје утемељење и оправдање црпи из доминантне слике о детету, као и из чињеница о стварној незрелости деце (у односу на одрасле). Међутим, када је реч о природи самих компетенција, не сме се заборавити да оне не настају и не процењују се у вакууму, већ је за њихову процену важан друштвени и културни контекст, тј. слика о детету и развоју која постоји у одређеном друштву, као и различити културни обрасци и вредносни систем. Друштвени контекст одређује шта ће се процењивати, тј. које компетенције ће се сматрати битним за процену могућности детета за партиципацију. Различита друштва и културе постављају различите захтеве у погледу проблема које треба решавати и продуката који се очекују и друштвено вреднују, тако да се у решавању ових специфичних друштвених задатака захтевају различите компетенције (Lansdown, 2005; Parmar, Harkness & Super, 2004).

Када је реч о процени компетенција, треба такође нагласити да то није једноставан процес попут прављења формуле, или чек-листе којом проверавамо присуство/одсуство и степен развијености компетенција. Не може да се процени компетенција по себи, без вођења рачуна о врстама одлуке које дете треба да донесе, његовог претходног искуства у области о којој одлучује, информација које је претходно добило и сл. Компетенције за партиципацију не зависе само од когнитивних способности (разумевање и резоновање), већ и од: информација које су деци доступне и начина њиховог презентовања, окружења у којем се доносе одлуке, смисла који одлука има за дете и знање о контексту, тј. претходно искуство детета у области у којој треба да одлучује (Alderson, 2000; Lansdown, 2005). Додатни проблем код процењивања компетенција за партиципацију је и недостатак јасних критеријума за њихову процену и њихова неконзистентност. Многа истраживања показују да одрасли нису увек у стању да јасно образложе критеријуме на основу којих је неко процењен као некомпетентан/компетентан, а у случају више процењивача дешава се и да се критеријуми у потпуности разликују (Thomas & O'Kane, 1999).

На крају, аргумент о некомпетентности деце је тешко одржив и са становишта интерактивног приступа у развоју детета, по којем дете није само пасивни прималац утицаја околине, већ је од самог рођења способно да партиципира у свом окружењу, да утиче на њега и да га обликује у складу са својим развојним могућностима. Иако су већ и сасвим мала деца у стању да партиципирају у неким одлукама које се тичу њиховог непосредног окружења и ствари које су им познате и конкретне и код којих се резултати одмах виде, истраживања показују да се

развојни капацитети за партиципацију нагло развијају на узрасту од око 10 година (према: Lansdown, 2005), а да је период адолесценције период у којем су когнитивни, социјални и емоционални развојни капацитети за партиципацију у потпуности развијени (Vranješević, 2004).

Протекционисти сматрају да дете треба да *заслужи* право на самоодређивање, тј. одлучивање о стварима које га се непосредно тичу, тиме што ће постајати све компетентније и зрелије. Међутим, став либерациониста је да треба поћи од претпоставке о самоодређењу као о основном праву детета, које може да се одбаци само у случајевима када то није у његовом најбољем интересу, или када би то угрозило право неког другог. На овај начин, одрасли су дужни да оправдају и аргументују ускраћивање права на партиципацију, уместо да се само дете „бори“ за право да учествује у доношењу одлука које га се тичу. Наравно, потреба одраслог да интервенише је већа што је дете мање, мада је принцип партиципације применљив и када је дете сасвим мало: често се као пример наводи пракса храњења беба, тј. помак од правила храњења у тачно одређено време до храњења које се руководи потребама детета, пружајући на тај начин самом детету/беби да одређује и контролише задовољавање својих потреба (Lansdown, 2005).

Аргумент 3: Деца морају прво да буду самостална и да науче да прихватају одговорност за своје поступке, па тек онда да добију могућност да партиципирају

Овај аргумент је, као и претходни, заснован на виђењу детета као *будућег одраслог* (самим тим *недовољно* самосталног, зрелог и одговорног), као и на слици развоја као дисконтинуираног процеса: дете треба да од несамосталног, беспомоћног и послушног бића постане аутономна, самостална и проактивна одрасла особа. Да би тај развојни задатак остварила, од деце се тражи да се одуче од оних понашања којима су били учени у детињству (то су пре свега послушност и несамосталност) и то ствара развојни дисконтинуитет (Benedict, 1976). Да би се тај дисконтинуитет превазишао, потребно је да се деци пружи прилика да од најранијих узраста вежбају компетенције попут самосталности и одговорности. Пример који је антрополошкиња Рут Андерхил (Ruth Underhill) испричала о свом боравку у кући једне породице из племена Папаго Индијанаца у Аризони може да послужи као илустрација приступа који подстиче дете на самосталност и одговорност. Док је седела у кући домаћина, он се „...окренуо ка својој трогодишњој унуци и рекао јој да затвори врата. Врата су била тешка и није их било лако затворити. Дете је покушало, али она се нису померала. Неколико пута деда је поновио: 'Да, затвори врата'. Нико није прискочио у помоћ детету. Нико није преузео њену одговорност. С друге стране, није било ни нестрпљења јер је, на крају крајева, дете било мало. Они су седели озбиљни, чекајући да дете успе, а деда јој је озбиљно захвалио. Подразумевало се да јој тај задатак не би ни био задат ако га она не би могла из-

вршити а, пошто јој је био задат, одговорност је била само њена, баш као и да је била одрасла жена” (према: Benedict, 1976: 21). Овај пример показује како се дете на најранијем узрасту учи самосталности и одговорности за задатке који су му дати (а које одрасли подешава у складу с оним што дете на одређеном узрасту може само да уради). Што је веће партиципативно искуство детета, то је већа вероватноћа да ће се оно у новим ситуацијама понашати као аутономна особа која је у стању да доноси одлуке и да бира, која се неће некритички слагати са ставовима и одлукама ауторитета. Овај однос искуства аутономије и развоја компетенција за партиципацију срећемо и у развоју моралног расуђивања. Теоретичари који заступају когнитивну теорију моралности сматрају да развој моралног суђења заснованог на апстрактним принципима зависи у великој мери и од искуства које особа има у решавању етичких дилема у друштвеној интеракцији, као и од тога у којој мери је изложена различитим, често супротстављеним тачкама гледишта (Kohlberg & Hersh, 1977; Piaget, 1965). То би значило да је за унапређење моралног развоја неопходно искуство демократског дијалога, решавања конфликта и доношење одлука заснованих на неким етичким принципима. Пијаже у том смислу говори о школама које би требало да се заснивају на демократским принципима сарадње и партиципације, пошто то доприноси развоју моралног мишљења и усвајању вредности демократског друштва (Piaget, 1965).

Закључак који се намеће на основу свега наведеног је да одговорност није предуслов за партиципацију, већ је, напротив, партиципација детета основа за развој одговорности и самосталности. Партиципација представља могућност да се смањи дисконтинуитет који постоји у развоју од детета до одрасле особе и да се олакша процес одрастања. У том смислу обесхрабрујуће делују резултати истраживања рађеног у неким београдским школама да учитељи не виде улогу партиципативних искустава у развоју компетенција деце: као један од разлога зашто не информишу и не консултују децу, учитељи наводе недостатак искуства деце, не размишљајући о томе да је један од начина да деца стекну потребна искуства управо кроз партиципацију (Vranješević, 2012). Многа истраживања, међутим, показују да партиципација подстиче развој самопоштовања, самопоуздања, уважавања других, као и личну одговорност (према: Lansdown, 2001). То показују и истраживања у којима је утврђена корелација између родитељског васпитног стила (ауторитативан, ауторитаран, пермисиван и занемарујући) и компетенција деце: као најкомпетентнија (на обе посматране димензије: одговорност и асертивност) процењена су деца која долазе из породица у којима родитељи имају ауторитативан стил, деца у чијим се породицама негује ауторитаран и попустљив стил процењена су као делимично компетентна, док највећи број деце која су процењена као некомпетентна долази из породица са занемарујућим васпитним стилем (Baumrind, 1991).

Задатак одраслих је да од најранијих дана детету омогуће услове у којима ће оно моћи да активно учествује у свом окружењу, да буде саслушано и уважено, као и да учествује у процесу доношења одлука, за које ће бити одговорно.

Аргумент 4: Деца нису заинтересована за остваривање својих партиципативних права, када им се и пружи прилика да одлучују о нечему, она ту прилику не користе.

Овакво мишљење је поткрепљено резултатима неких истраживања (Branković, 1999) који говоре о томе да сами адолесценти нису заинтересовани за поједина партиципативна права и да не сматрају да су довољно зрели да одлучују о неким аспектима свог живота. Адолесценти су често „рестриктивнији“ од одраслих у одређивању могућег опсега своје партиципације и сматрају да не могу да одлучују у неким стварима, иако одрасли сматрају да је ту партиципација младих могућа. Друга истраживања показују да су деца више заинтересована за права која се тичу односа у породици, њеног функционисања, него права која се односе на корпус грађанских права, као што су нпр. слобода говора, одлучивање, самоодређење и сл. (Melton, 1983).

Ови резултати показују да, иако би млади волели да њихово право на избор буде поштовано, нису баш спремни да прихвате одговорност за одлуке од дугорочног значаја (Branković, 2000). У истраживању које је спровела Коалиција деце и младих окупљена при Центру за права детета у Београду (2007), централно место заузима податак да је право на учешће у друштвеном одлучивању једно од три права које млади у Србији сматрају најмање важним, а када је реч о областима у којима им је најважније да се њихово мишљење чује, то су пре свега породица и вршњачка група, тек онда школа (само једна трећина дечака и мање од половине девојчица сматра одлучивање у школи битним аспектом), док се за могућност одлучивања у локалној заједници или држави определио веома мали број испитаника.²

Иако сва ова истраживања наизглед подржавају аргумент да млади нису заинтересовани за партиципацију, тумачења добијених налаза нису тако једноставна. Ускраћивање партиципације младима зато што „нису заинтересовани за партиципацију“ представља аргумент којим одрасли често покушавају да оправдају дискриминацију над децом. Узрок проблема се тражи у карактеристикама деце (њиховој некомпетентности, незаинтересованости, неодговорности и сл.) уместо у друштву које кроз читаво одрастање, кроз породицу и друге важне институције не даје деци могућност да се њихов глас чује, да буду саслушана и уважена и да учествују у процесу одлучивања о стварима које их се непосредно тичу. Деца не виде смисао партиципације не зато што су неодговорна, већ зато што нису имала прилике да се увере да могу да партиципирају и да њихове акције имају смисла (да ствар буде још гора, ни њихови родитељи, наставници, а ни други одрасли то искуство као деца нису имали – а већина њих то искуство нема ни сада).

Пример који илуструје могућности партиципације деце и у оним областима које су уобичајено „резервисане“ за одрасле и за које би се већина деце сложила да она о томе не могу да одлучују представља учествовање деце у избору нових наставника у школи. Као један члан комисије за избор наставника математике, у

² Реч је о интерном истраживању и интерној публикацији Центра за права детета.

једној школи у Шведској³, учествовао је и тринаестогодишњи ученик, који је после испитивања чланова комисије о стручној оспособљености наставника за тај посао (образовање, стручно усавршавање, искуство у наставном раду и сл.), наставнику пружио један математички задатак са речима: „Волео бих да ми овај задатак објасните.“ Логика тог ученика је била да ће се компетенције наставника најбоље показати уколико успе да на једноставан и разумљив начин објасни тежак математички задатак. Поред тога што показује могућност учешћа деце у области резервисаној за одрасле, овај пример је важан и са становишта често оспораваних компетенција деце за партиципацију. У овом случају дете није било компетентно да проверава наставниково образовање, стручно усавршавање на начин на који су то могли други чланови комисије, али је било сасвим компетентно да процени наставника са становишта његове могућности да објашњава и помаже у разумевању градива (што и јесте битна компетенција наставника). Овај пример који би веома лако могао да буде манипулација дететом, или привид партиципације (када бисмо од детета тражили да процењује на основу критеријума који му нису блиски и о којима нема искуства), у овом случају представља пример аутентичне партиципације, будући да дете процењује наставника на основу њему јасних и смислених критеријума. Уколико се вратимо на почетни аргумент о томе да деца/млади нису заинтересовани за партиципацију, питање које заговорницима тог аргумента може да буде постављено је: Уколико би деца имала више оваквих искустава током одрастања, да ли би и даље видела партиципацију као активност која нема много смисла и себе као некомпетентне у том процесу? Највероватнији одговор је да не би!

Закључна разматрања

За разлику од других права у Конвенцији која деци нешто обезбеђују (квалитетно образовање, социјалну и здравствену заштиту, породичну бригу и негу, и сл.) или која их од нечега штите (заштита од злостављања и занемаривања, радне или сексуалне експлоатације, учешћа у оружаним сукобима и сл.), која се не доводе у питање, партиципативна права су од самог почетка била предмет бројних дискусија и расправа како на теоријском, тако и на плану имплементације. Заштитна и обезбеђујућа права нуде слику о детету као о рањивом, осетљивом бићу које због тога треба заштитити, тако да се на дете гледа као на пасивног примаоца бриге и помоћи одраслих. То је доминантна слика о детету у друштву (Korać i Vranješević, 2006) и умногоме оправдава модел понашања одраслих у односу на децу, за који се протекционисти залажу, а који карактерише *заштитнички став, контрола и маргинализација* (Qvortrup, 1998). Партиципација, с друге стране, уводи слику детета као *субјекта* који је активни учесник у свом развоју. Залажући се за право на партиципацију либерационисти се залажу за проактивно дете које је аутономни

³ Пример је изнела Кристина Валунд Нилсон (Christina Wahlund Nilsson), представница СЦФ Шведске (Save the Children Sweden), на ЕНМЦР (ENMCR) скупу у Амстердаму у октобру 2006. године.

актер у животу своје заједнице, које има иницијативу и које је компетентно да учествује у одлукама које се тичу његовог најбољег интереса. Идеје либерациониста су и позив на преиспитивање односа одраслих и деце. Имплементација принципа партиципације значи увођење кооперативног модела моћи, тј. поделу моћи са децом. Уместо једностраног хијерархијског модела у ком је одрасла особа неприкосновени ауторитет и поседује сву моћ, кооперативни модел предвиђа сарадњу, преговарање и поделу моћи и одговорности. Идеја партиципације мења и начин на који одрасли подстичу развој детета, будући да одраслог ставља пред задатак сталног преиспитивања сопствене улоге у развоју детета, мотивације и поступака којима подстиче развој деце. Од одраслог се захтева познавање особености развоја детета и његових компетенција, тј. онога што дете може да понуди сада и овде, као и однос према детету као партнеру чије се мишљење уважава не само због компетенција, већ и због тога што су деца „експерти за сопствено искуство“. Развојнопсихолошки потенцијал права на партиципацију представља један од кључних аргумената у прилог либерационистичким идејама: партиципација је начин да се обезбеди неопходан континуитет у развоју, тако што ће се детету омогућити да од најранијег узраста стиче оне компетенције које се традиционално повезују с улогом одраслих (аутономија/самосталност, одговорност, критичко мишљење и сл.). Поред тога што партиципација представља основну потребу детета (потребу да буде активни учесник у животу своје заједнице), она представља и важан механизам подстицања развоја деце и осигурава да одлуке које се доносе у том процесу буду заиста у њиховом најбољем интересу.

Литература

- Alderson, P. (2000). *Young Children's Rights: Exploring Beliefs, Principles and Practice*. London and New York: Jessica Kingsley publishers.
- Archard, D. (2004). *Children: Rights and Childhood*. London and New York: Routledge.
- Baumrind, D. (1991). Effective Parenting During the Early Adolescent Transition. In P. A. Cowan & M. Hetherington (Eds.), *Family Transitions* (pp. 111- 165). New York: Erlbaum.
- Benedict, R. (1976). Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning. In A. Skolnick (Ed.), *Rethinking Childhood: Perspectives on Development and Society* (pp. 19-28). Boston: Little, Brown and Company.
- Branković, B. (1999). Participativna prava mladih iz njihovog ugla. U M. Pešić, B. Branković, S. Tomanović-Mihajlović i V. Dejanović (Ured.), *Participacija mladih pod lupom* (str. 45-79). Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Branković, B. (2000). Detinjstvo je rastegljiv pojam: dečji koncept sopstvenih prava, *Godišnjak* (str.179-202). Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Bruner, J. S., & Haste, H. (1987). *Making Sense: The Child Construction of the World*. London: Methuen.
- Farson, R. (1974). *Birthrights: A Bill of Rights for Children*. New York: Macmillan.

- Freeman, M. (1997). *The Moral Status of Children – Essays on the Rights of the Child*. Cambridge: Kluwer Law International.
- „Kids These Days...” (1999). A Seminar Researched and Presented by Young Journalists from Children's Express. In C. Von Feilitzen & U. Carlson (Eds.), *Children and Media. Image, Education, Participation* (pp. 121-136). Paris: UNESCO.
- Kohlberg, L. & Hersh, R. H. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory into Practice*, Vol. 16, No. 2, 53 – 59.
- Korać, N. i Vranješević, J. (2006). *Nevidljivo dete*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Lansdown, G. (2001). *Promoting Children's Participation in Democratic Decision – Making*. Florence: Innocenti Research Centar.
- Lansdown, G. (2005). *The Evolving Capacities of the Child*. Florence: Innocenti Research Centar.
- Melton, G. B. (1983). Decisions Making by Children: Psychological Risks and Benefits. In G. B. Melton, G. P. Koocher & M. J. Saks (Eds.), *Children's Competence to Consent* (pp. 21-41). New York and London: Plenum Press.
- Mnookin, R. (1978). Children's Rights: Beyond Kiddie Libbers and Child Savers. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 17, No. 1, 163-167.
- Parmar, P., Harkness, S., & Super, C. M. (2004). Asian and Euro-American Parents' Ethnotheories of Play and Learning: Effects on Preschool Children's Home Routines and School Behavior. *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 28, No. 2, 97-104.
- Piaget, J. (1965). *The Moral Judgment of the Child*. New York: Free Press.
- Purdy, L. M. (1992). *In their Best Interest? The Case Against Equal Rights for Children*. New York: Cornell University Press.
- Qvortrup, J. (1998). Sociological Perspectives on Childhood. In E. Verhellen (Ed.), *Understanding Children's Rights – Ghent Papers on Children's Rights* (pp. 43-55). Ghent: University of Ghent.
- Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in Thinking: Cognitive Development in Social Context*. New York: Oxford University Press.
- Thomas, N. & O'Kane, C. (1999). Experience of Decision-Making in Middle Childhood – The Example of Children “looked after” by Local Authorities. *Childhood*, Vol. 6, No. 3, 369-387.
- Veerman, P. E. (1992). *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Vigotski, L. (1983). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Vranješević, J. (2004). Participacija i razvoj u adolescenciji. *Pedagogija*, God. 59, Br. 1, 60–67.
- Vranješević, J. (2012). *Razvojne kompetencije i participacija dece: od stvarnog ka mogućem*. Beograd: Učiteljski fakultet.

Подаци о аутору

Др Јелена Врањешевић (1969) је доцент на Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

E-mail: jelena.vranjesevic@f.bg.ac.rs